

Kárpáti Laura – Hagymási Judit – Kleiber Judit – Alberti Gábor

A csak partikula

1. Bevezetés

A tanulmányunk témája a *csak* partikula. A magyar generatív nyelvészetben már többen foglalkoztak a *csak* szócskával, és annak két fő típusával, a logikaival (pl. É. Kiss 2003, 2006) és a diskurzusjelölővel (pl. Gyuris 2008, 2009). A *csak* partikula már a gyermeknyelvben is előfordul (Hagymási–Kleiber 2022), melyet a jelenlegi tanulmányunkban nem tárgyalunk. Használata sokkal többretű, mint azt elsőre sejtjénénk. Praktikus elsőként egy idegen nyelvű példát szemügyre venni¹, amelyben már felsejlenek a *csak* különböző jelentései:

- (1) a. *Only* Mary was invited. / *Csak* Mari lett meghívva.
 b. I *just* want to know the recipe. / *Csak* tudni akarom a receptet.
 c. He *did* write the letter! / *Csak* megírta a levelet!
 d. *Go ahead*, write the letter! / Írd *csak* meg a levelet! [bátorítóan]
 d'. *Just* write the letter (and you'll see what happens)! / Írd *csak* meg a levelet! [fenyegetően]

Jól látható, míg a magyarban a *csak* jelenik meg mindegyik mondatban, az angol különböző partikulákat, nyelvi eszközöket használ. Leggyakrabban az *only* (1a) vagy a *just* szó (1b) felleltethető meg a magyar *csak*-nak, de bizonyos esetekben más módszerekkel lehet visszaadni a jelentését, például a segédige mondatba helyezésével és kihangsúlyozásával (1c). Előfordulhatnak olyan konstrukciók, amelyekben egyáltalán nincs a *csak*-nak megfeleltethető szó, annak ellenére, hogy a magyarban használjuk a partikulát (1d).

Tanulmányunk célja átfogóan bemutatni a *csak*-ot. A vizsgálat eszközeiként elsősorban a saját anyanyelvi intuíciónkra hagyatkoztunk, emellett a *csak*-ot tartalmazó konstrukciók esetén korpuszvizsgálatot végeztünk a Magyar Nemzeti Szövegtár 2. (továbbiakban MNSZ2) állományában, illetve a BEA Beszélt Nyelvi Adatbázisban (Mihajlik és tsai 2022).

A bevezetés után a 2. fejezetben bemutatjuk a *csak* különféle típusait, kiemelve az úgyszemint metakognitív típust (Kárpáti 2021). A 3. pontban a *csak* partikulával alkotott konstrukciókat tárgyaljuk kitekintő jelleggel (Hagymási 2022). A tanulmányt végül rövid összeggzéssel zárjuk.

2. A csak típusai

A *csak* típusainak elkülönítéséhez négy alapvető szempontot vettünk figyelembe, amelyek alapján négyféle nyelvléirási szinten jellemezhetők: (1) hangsúlyosság a hangtani, (2) inverz vagy egyenes szórendű mondatban való szereplés a szintaktikai, (3) az azonosító-kirekesztő értelmezés megléte a logikopragmatikai, és (4) pragmatikai hozzájárulás a pragmatikai szinten. A hangsúlyosság alatt értendő, hogy a partikulára a beszélő erős hangsúlyt helyez, a mondat főhangsúlyát viseli. Az inverz vagy egyenes szórend az ige és igemódosító sorrendjére vonatkozik: egyenes szórend esetében például az ige előtt megelőzi az igt, más esetekben pedig az ige után hangzik el, ekkor válik inverzzé a mondat. Az azonosító-kirekesztő értelmezés a logikai partikulák sajátja, amelyek befolyásolják a mondatok pozicionális jelentését; az

¹ „Specifically, we believe that comparing translations of a text in different languages can help to reveal the meaning of markers which might be less accessible in a monolingual approach” (Aijmer és mtsai. 2006: 113).

azonosító-kirekesztő partikulák a releváns elemek halmazából azonosítanak egyet, és kirekesztik a többi lehetséges elemet. Ezzel egyértelműsítik, mely elemre vonatkozik az állítás. Végezetül a pragmatikai hozzájárulás abban mutatkozik meg, hogy az adott partikula hordoz-e magában valamiféle pragmatikai többletjelentést.

2.1. A csak mint logikai partikula

A *csak* logikai partikulaként való használata a leggyakoribb. Ekkor mindenképpen azonosító-kirekesztő értelmezéssel bír, és tipikusan hangsúlytalan. A kategórián belül több típust is elkülöníthetünk, például a *csak* hatóköre alapján.

A nagyobb hatókörrel rendelkező típus egy egész propozícióra kiterjedhet, ezért nevezzük *propozíció hatókörű logikai csak*-nak. A partikula vonatkozhat predikátumokra, amikor az igei kifejezés egyfajta fókuszálása történik (É. Kiss 2003), vagy egész tényállásokra. Ez a típus nem váltja ki az inverz szórendet, az igemódosító tehát megelőzi az igét a mondatokban.

- (2)
- a. Péter csak elolvasta a könyvet.
  - b. Reggel csak megiszom egy kávé, aztán indulok.
  - c. – Nem jössz?
– De, csak Marinak odaadok egy könyvet.
  - d. – Miért maradtatok bent tovább a teremben?
– Csak mindenki megírta a házit.

A (2a) példamondat azt érzékelteti, hogy a *csak* azonosító-kirekesztő funkciója magára a könyv elolvasására vonatkozik: értelmezhetjük úgy, hogy Péter semmi mást nem csinált a könyvvel annak elolvasásán kívül (3a), vagy úgy, hogy semmi mást nem cselekedett, csak elolvasta a könyvet (3a'). Azokban az esetekben, amikor a *csak* egy egész tényállásra vonatkozik, magyarázó vagy kiegészítő jelleggel használjuk, és a mondat minden esetben kiegészíthető a „*csak az van hogy...*” és ehhez hasonló formulákkal (3a', b, c, d). Megjelenhet topik (2c) vagy kvantor (2d) előtt is.

- (3)
- a. Péter csak elolvasta a könyvet, semmi mást nem csinált vele (nem jegyzetelte ki, nem írta át).
  - a'. Péter csak az tette, hogy elolvasta a könyvet, semmi mást.
  - b. Reggel csak annyit teszek, hogy megiszom egy kávé, aztán indulok.
  - c. [Csak az van] / [Csak az történt], hogy Marinak odaadtam egy könyvet.
  - d. Csak az történt, hogy mindenki megírta a házit.

Amennyiben a *csak* kisebb hatókörrel rendelkezik, már nem az egész propozícióra fog vonatkozni, csupán egy összetevőre vagy entitásra. Ez a típus az *összetevő hatókörű logikai csak*, amelynek a hagyományos generatív grammatikában fókuszértelmezést tulajdonítanak (É. Kiss 2003, 2006). A strukturális, avagy szerkezeti fókusz olyan információt tartalmaz, mely a szövegelözményből nem következik, vagy kiegészítendő kérdésre válasz, esetleg szembeállítást fejez ki. A fókusz-konstrukcióban a fókuszált elem megelőzi az igét és hangsúlyossá válik, az igemódosító pedig az ige mögött hangzik el – tehát inverz szórendű lesz a mondat.

- (4)
- a. Csak az öcsém jött el.
  - b. Nem csak az öcsém jött el.
  - c. Csak akkor lesz látható!
  - d. Csak inni álltam meg.
  - e. János a Börzsönyt járta [csak be] / [be csak]. (É. Kiss, 2003: 24)

A (4a) példamondatban a *csak* az ige alanyi vonzatára vonatkozik; a mondat azt mondja ki, hogy a meghívottak közül csak az öcsém jött el, senki más. A (4b) esetében a negáció azt az olvasatot hívja elő, miszerint az öcsémén kívül a lehetséges személyek halmazából mások is eljöttek. Ha a mondat *csak* nélkül hangzana el, akkor az öcsém jelenlétét cáfolná meg ahelyett, hogy ő is része volna az eljövők halmazának: *nem az öcsém jött el. A csak* azonban itt egyértelműen implikálja, hogy az öcsém is eljött, de más is. Mintha csak a *csak* lenne a negáció hatókörében: *az öcsém tényleg eljött, de nem kizárólagosan*. A további példamondatok megmutatják számunkra, hogy a *csak* hatókörében nem csak főnévi, de határozói kifejezés (4c) és infinitívusz is lehet (4d). A (4e) szemlélteti, hogy akár az igei kifejezés mögött is állhat a partikula különféle szórendi variánsokban, ám az azonosító-kirekesztő értelmezése ugyanúgy a fókuszált elemre vonatkozik.

A propozíció hatókörű és az összetevő hatókörű *csak* tipikusan hangsúlytalan ugyan, de a beszélő dönthet úgy, hogy mégis erős hangsúlyt helyez rájuk: ezzel a kizárólagosságot szeretné kiemelni, egyfajta javító vagy egyértelműsítő kontextust ad. Ezek az esetek nem összekeverendők azzal, amikor a partikula eredendően magán viseli a mondat főhangsúlyát!

- (5) A: János három cikket is elolvasott?
B: János CSAK | HÁrom cikket olvasott el. (Gyuris, 2009: 162)

Az (5) párbeszédet úgy értelmezhetjük, hogy A kíváncsi rá, hogy János legalább három vagy több cikket elolvasott-e, mire B nyomatékosítja, hogy csak és kizárólag hármát olvasott, nem többet.

Egy másik tulajdonság, amely a logikai *csak*-nak nem tipikus sajátossága, a pragmatikai többletjelentés. Bizonyos helyzetekben azonban mégis társítható hozzá ilyen értelmezés. Ez az É. Kiss (2006) által skaláris-értékelő *csak*-nak nevezett típus, amely egy skálát jelöl ki a releváns elemekből. A fókuszált elem a maximálisnál alacsonyabb fokon helyezkedik el a skálán.

- (6) Csak az öcsém köszöntött fel a szülinapomon.

A *csak* alapjelentése szerint „egyedül az öcsém köszöntött fel, és senki más.” Ugyanakkor ha skaláris-értékelő partikulaként értelmezzük a *csak*-ot, azt a jelentéstöbbletet társíthatjuk hozzá, hogy volt a beszélőnek egy magasabb elvárása: szeretne volna, ha egy magasabb presztízsű személy, mondjuk a párja köszönti fel. Ehelyett csak az öccse tette meg, aki egyébként is minden évben felköszönti, és nem érte akkora meglepetésként.

2.2. A csak mint diskurzusjelölő

A diskurzusjelölőként funkcionáló *csak* esetén Gyuris Beáta munkáiból indultunk ki (Gyuris 2008, 2009), aki a diskurzusjelölőket az alábbi módon jellemzi: nem tagadhatók, nem válszolnak kérdésre, nem alkotnak más összetevőkkel kifejezéseket, jelentésanilag nem befolyásolják a mondat deskriptív tartalmát, nem hordoznak magukban az igazságfeltételeket befolyásoló új információt vagy a mondat propozicionális tartalmához járuló más, igazságfeltételekkel megragadható információt, ellenben pragmatikai többletet biztosítanak. (Gyuris 2008: 639)

Az egyik alapvető különbség tehát a diskurzusjelölők és a logikai partikulák között, hogy az előbbi nem rendelkezik azonosító-kirekesztő értelmezéssel, ellenben mindig hordoz magában valamiféle pragmatikai pluszjelentést. Így van ez a diskurzusjelölő *csak* esetében is. A többi tulajdonság tekintetében a partikula szerepelhet inverz vagy egyenes szórendű mondatban, és van hangsúlyos vagy hangsúlytalan típusa is.

A kategórián belül az első altípus a felszólító mondatokban megjelenő *bátorító vagy fenyegető csak* (Fábricz 1986). Felszólításkor kötőmódba kerül az ige, az igemódosító pedig utána hangzik el, tehát inverz szórendű mondatokról beszélünk. A *csak* gyakran beékelődik az ige és igekötő közé, és nem helyezhetünk rá erős hangsúlyt.

- (7) a. Mindenki olvassa csak el a könyvet!
 b. Menj csak el!
 c. Gyere csak ide!

A pragmatikai hozzájárulást ez a bizonyos bátorító vagy fenyegető jelentés adja: a beszélő érzékeli, hogy a hallgató nem akar megtenni valamit, félelemből vagy dacból, és ezért cselekvésre biztatja őt. A kétféle jelentést a megfelelő hangsúlyozással érhetjük el: „[A fenyegetés esetében] a *csak*-ot követő mindegyik szóra erős hangsúly esik, és a mondat karakteres emelkedő-eső dallammal zárul, [a bátorítás esetében] viszont egyedül a *csak*-ot követő szó hangsúlyos, és a mondat ereszkedő dallamban végződik” (Gyuris, 2008: 644).

Egy másik mondatmodalitás-specifikus típus az *óhajtó csak*, amely óhajtó mondatokban jelenik meg. Ahogy a *bár* és *bárcsak*, úgy a *csak* is képes az óhajtó partikula szerepét betölteni, és kifejezni a beszélő vágyakozását. Amíg a *bár/bárcsak* egyenes szórendű mondatokban jelenik meg (8a,b), a *csak* jellemzően az inverz szórendű mondatokban (8c,d,e,f). Akárcsak a felszólítás esetében, erre a típusra sem helyezhetünk erős hangsúlyt.

- (8) a. Bárcsak elállna az eső!
 b. *?Bárcsak állna el az eső!
 c. *?Csak elállna az eső!
 d. Csak állna el az eső!
 e. Csak olvasná el Péter a könyvet!
 f. Péter olvasná csak el a könyvet!

A diskurzusjelölők csoportján belül található két hangsúlyos *csak*, amelyek igazán egyedi jellemzőkkel rendelkeznek. Az első ilyen az úgynevezett *információmegtagadó csak*, amely tipikus egyszavas válaszmondatot alkot. Ez a partikula kicsit kilóg a sorból, mivel ugyan egyértelműen nem logikai szerepű, a diskurzusjelölők definíciójának sem felel meg kifogástalanul. Nemzetközi keretekben használják a pragmatikai jelölők tágabb kategóriáját, ez magába foglalja többek közt a diskurzusjelölőket is (Aijmer és mtsai. 2006); ebbe a kategóriába minden további nélkül besorolható az *információmegtagadó csak*. Pragmatikai szerepe tagadhatatlan: a hallgató a használatával azt jelzi a beszélő számára, hogy nem hajlandó felvenni az ideális címzett szerepét, nem hajlandó információt szolgáltatni neki.

- (9) A: Miért adtad kölcsön a fűnyírónkat a szomszédnak?
 B: Csak!

Ahogy azt a példa is mutatja, B nem akar egyértelmű választ adni, szándékait, motivációit elrejtja A elől. Ez a fajta *csak* mindig magán viseli a mondat főhangsúlyát, és vagy önmagában áll, vagy más diskurzusjelölők társíthatók hozzá, például a *hát*. Az élőbeszédben olyan gesztusnyelvi elemek is megjelenhetnek kiegészítésül, mint a vállrándítás.

Végezetül az utolsó tárgyalandó *csak* típus a Gyuris (2009) által is vizsgált hangsúlyos diskurzusjelölő. Sajátossága, hogy általa a beszélő képes múltbéli vélekedéseire és elvárásaira visszautalni: innen a *metakognitív csak* elnevezés (Kárpáti 2021). A partikula tipikusan egyenes szórendű mondatokban szerepel; megjelenhet inverz szórendűben is, ám ekkor nem a *csak* váltja ki ezt a szórendet. Gyuris Beáta példái (Gyuris 2009: (161), (162), (171)):

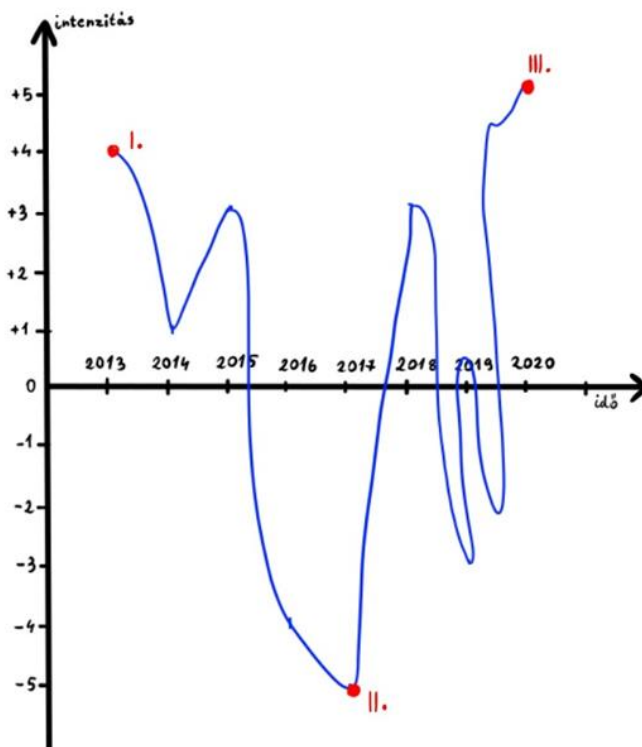
- (10) a. (De) CSAK megnézem.
 b. CSAK mindenki megérkezett.
 c. CSAK nem választották meg!

A (10) mondatok érzékeltetik, hogy valamiféle előzményre utal vissza a beszélő. A (10a) esetében feltehetjük, egy műsor megnézéséről van szó: a beszélő egyszer úgy vélekedett, meg fogja nézni a műsort, később meggondolta magát. A kijelentése pillanatában mégis visszatér kezdeti elhatározásához. A (10c) mondat illusztrálja, hogy negációval is hasonló történetet alkothatunk, ahol az eredmény természetesen negatív kifejeletű lesz. Fontos, hogy állító mondatok esetén a metakognitív *csak* mindig megelőzi a predikátumot, tagadott mondatok esetén pedig a tagadószót is (más szórendi variánsok esetén már nem metakognitív *csak*-ról beszélünk).

A beszélői elmében végbemenő vélekedés-változásokat, amelyre a *csak* utal, három pontra vagy szakaszra oszthatjuk fel (Kárpáti 2021):

- (I.) **Tézis:** a kiinduló állapot, amikor egy vélekedés megfogalmazódik;
 (II.) **Antitézis:** a tézisben megfogalmazottaktól eltérő vélekedések keletkeznek, a tézistől eltérő időben;
 (III.) **Referenciaidő:** a kinyilatkoztatás ideje, ami a tézis idősíkjában fennálló vélekedés megerősítését, és/vagy beteljesülését fejezi ki.

Ez a három pont, három mentális állapot minden egyes metakognitív *csak*-os mondat háttérében feltételezhető. Természetesen az emberi elmében végbemenő változás egy dinamikus folyamat, amely tetszőleges hosszúságú időtartamot ölel fel: ennek a folyamatnak csupán három kiemelt pontja a tézis-antitézis-referenciaidő, amely jól elkülöníthető, leírható.

1. ábra: A metakognitív *csak* mögött álló beszélői elmetörténet ábrázolása grafikonon, kiemelve a feladói konvenciót alkotó három pontot: I. tézis, II. antitézis, III. referenciaidő (Kárpáti 2021)

Az ábrán (1. ábra) vonal jelzi a beszélői (és hallgatói) elmetörténetet, amely itt több évre kiterjed. A függőleges tengelyen jelzett intenzitásérték azt a bizonyossági fokot adja meg, amellyel a beszélő rendelkezik az eseménnyel kapcsolatban. Az ábrához alkothatnánk egy történetet, amelyben a beszélő egy fiatal nő, akinek párja disszertációt készül írni. 2013-ban a doktorandusz lelkesen nekilát a munkának, ez lesz a kiinduló tézis állapot. A következő évre csökken a lelkesedése, de még mindig dolgozik rajta változó intenzitással; 2015-ben aztán fokozatosan alábbhagy a lendület (összeveszett, majd kibékült párjával, sokat kell dolgozni a megélhetésért és nem marad ideje írni, stb). A mélypont 2017-ben éri, amikor gyermeke születik. Ekkor teljesen lemond a doktori disszertációról, ez jelenti majd az antitézis pontját. Később visszatér lelkesedése, bár újabb ingadozásokkal, +3 és -3 között oszcillál a határozottsága. Egy ponton aztán áttörést ér el, és sikerül addig küzdenie, hogy befejezze a munkát, a referenciaidőben eléri a +5 állapotot. Ekkor hangozhat el párja szájából – aki mindvégig tisztában volt ezekkel az ingadozásokkal – egy ilyen mondat: „Csak megírta azt az átkozott disszertációt!”

A vonal tehát megmutatja a hosszas változást a beszélő elméjében. Az első kiemelt pont a tézis, a vele ellentétes szélsőérték az antitézis, és a végpont a referenciaidő, amikor a beszélő a kijelentést teszi. Természetesen ez a típusú *csak* többféle mondatmodalításban is felbukkanhat.

- (11) a. Á, CSAK megtaláltam a kulcsot!
 b. CSAK olvasd el!
 c. Na, CSAK felkeltél?

Felszólítás esetén vélekedések helyett inkább a beszélő szándékaiban tapasztalhatunk változást: először azt akarta, hogy a hallgató olvassa el a szöveget, idővel azonban úgy tűnt, mégsem lesz erre szükség (11b). Most újra felszólítja rá, az a szándéka, hogy a hallgató hajtsa végre az olvasást.

A kérdő mondatoknál pedig azt érzékelhetjük, hogy a kérdés nem magára a cselekményre vonatkozik, inkább azt akarja megtudni a beszélő, az hogyan következhetett be (11c). Habár úgy volt, hogy reggel korán kell kelnie, a hallgató mégis tovább aludt; amikor a beszélő ébren látja őt, felteszi a kérdést. Nem az a valódi kérdés, hogy ébren van-e, hanem “hogyan lehet ez?”, amikor korábban látszólag nem szándékozott felkelni. Ez a példa jól bemutatja, hogy a metakognitív *csak*-os mondatok mögött feltételezünk egy közös beszélői és hallgatói tudást. Egy *csak* nélküli mondat így hangzana: “Peti felkelt?” Ebben az esetben a beszélő kérdése valóban az esemény bekövetkeztére irányul, mivel nincs tudomása arról, Peti ébren van-e vagy sem.

A metakognitív *csak* egyedisége ezekben a visszautalásokban rejlik, amelyeket egy formális pragmaszemantikai modellben precízebben lehet elemezni (ld. Kárpáti 2021). Jelen tanulmányban azonban nem térünk ki erre.

2.3. A csak típusai: összefoglalás

A *csak* partikulának tehát számos különböző típusa fedezhető fel a magyar nyelvben, amelyeket a négy megadott szempont szerint osztályoztunk: az azonosító-kirekesztő értelmezés megléte, a mondat szórendje, a partikula pragmatikai hozzájárulása és hangsúlyossága (1. táblázat).

Típus	Azonosító-kirekesztő értelmezés	Inverz szórend	Pragmatikai kontribúció	Hangsúly	Példa
Propozíció hatókörű	✓	✗	✗	✗	Csak megjött az öcsém.
Összetevő hatókörű	✓	✓	✗	✗	Csak az öcsém jött el.
Skaláris-értékelő	✓	✓	✓	✗	Csak az öcsém jött el. (Nem a barátom.)
Bátorító/fenyegető	✗	✓	✓	✗	Gyere csak el!
Óhajtó	✗	✓	✓	✗	Csak jönne el az öcsém!
Információ-megtagadó	✗	–	✓	✓	A: Miért nem jöttél? B: Csak!
Metakognitív	✗	✗	✓	✓	CSAK eljött az öcsém!

1. táblázat: A *csak* szócska különböző típusai. (Kárpáti 2021)

A táblázatban piros színnel jelöltük a logikai partikulaként funkcionáló *csak*-típusokat. Ezek közös tulajdonsága, hogy mind azonosító-kirekesztő jelentéssel bírnak, és tipikusan hangsúlytalanok. A kék színnel jelölt csoportot a diskurzusjelölők alkotják, amelyeknek nincsen azonosító-kirekesztő értelmezése, ellenben mindig valamilyen pragmatikai többletjelentéssel bírnak. Ezen típusok között vannak hangsúlyosak és hangsúlytalanok is. Természetesen lehetséges, hogy ennél is több *csak* típus akad még nyelvünkben, ám ezek feltárásához további kutatások szükségesek.

3. Csak-ot tartalmazó konstrukciók (kitekintés)

Ebben a fejezetben olyan konstrukciókat tárgyalunk kitekintő jelleggel, melyek tartalmazzák a *csak* partikulát. A magyar nyelvben sok ilyen található, például *nem csak*, *csak nem*, *csak-csak*, *csak azért is*, *csak úgy*. A szerkezetek tipikusan megjelenhetnek egybe- és különírván is (pl. *csak nem*, *csaknem*), ilyenkor más jelentéssel és hangsúlyozással társulnak, továbbá tipikusan más a preferált szórend. Némely alakulat esetén a pragmatikai háttér is eltér. A konstrukciókban jellemzően fellelhető mind a logikai, mind a diskurzusjelölő *csak* típus; továbbá gyakran helyettesíthetők más elemekkel (pl. *nem csak* = *nem kizárólag*). A magyar nyelvészeti szakirodalomban kimerítő elemzést nem olvashatunk a *csak* partikulát tartalmazó alakulatokról. Egyes munkák érintőlegesen említik a *csak/CSAK nem* szerkezetet (lásd pl.: Gyuris 2017, Kiefer 1988, Péter 1991). A *csak*-ot tartalmazó konstrukciók közül ebben a fejezetben csupán a vonatkozó névmás + *csak* szerkezetet mutatjuk be (Hagymási 2022).

A vonatkozó névmás gyakran kollokálódik a *csak* szócskával, ilyenkor a *csak* mindig hangsúlytalan. Ez a konstrukció előfordulhat mind kompozicionális, mind nem kompozicionális alakulatként. A Frege-féle kompozicionalitási elv értelmében: „A nyelv egy összetett kifejezésének jelentését a kifejezés (szintaktikai) szerkezete, valamint a kifejezés összetevőinek jelentése határozza meg egyértelmű módon” (Gyuris–Maleczki–Varasdi 2008: 4). Vagyis

ilyenkor úgy tekinthető, hogy a két elem csupán egymás mellé kerül, és kompozicionálisan kiszámítódik a jelentés. Ilyenkor a részek jelentéséből előáll az egész jelentése. Nem kompozicionális az alakulat, amikor a részek jelentéséből nem áll elő az egész szerkezet jelentése, vagyis új nyelvi elem jön létre.

Elsőként vizsgáljuk meg a kompozicionális alakulatot. A társulásban kétféle logikai *csak* típus érhető tetten: fókuszos (12), illetve propozíció előtti (13). Ebben a szerkezetben a *csak* partikula mindig azonosító-kirekesztő értelmezéssel társul.

- (12) Szereztünk két dokumentálót *aki csak* a szöveget írja. (BEA)
 (13) A Föld nem is egy tömör égitest, hanem egy labdaszerű, felfúvódott gumigömb, *aminek csak* át kell szakítania a fedőrétegét. (MNSZ2)

Az (12)-es és az (13)-as példamondatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy e két típus nem rendelkezik pragmatikai többlettel. Ezekben az esetekben a két szócska csupán egymás mellé kerül, a jelentés ilyenkor kompozicionális, a két elem nem jelent mást együtt, mint külön-külön.

Emellett a szerkezet gyakran fordul elő nem kompozicionális alakulatként is abban az értelemben, hogy a két szócska nem csupán egymás mellé kerül külön-külön jelentéssel, mint az előző (12)-(13) példák esetében, hanem egy egységet alkot pragmatikai többletjelentéssel. Hasonlítsuk össze a *csak* nélküli (14) és a *csak*-ot tartalmazó szerkezeteket (15):

- (14) Azt választasz az étlapról, *amit* szeretnél!
 (15) Azt választasz az étlapról, *amit csak* szeretnél!

A *csak* partikula nélkül a mondat csupán egyszerűen közli a tényt (14), míg a *csak*-ot tartalmazó nyomatékosítást fejez ki, plusz érzelmi attitűddel van jelen (15): nem kell aggódnod, nyugodtan válassz, akármit! Ennek a típusnak van pragmatikai többletjelentése, és a konstrukció két eleme együtt alkot diskurzusjelölőt. Kenesei (1992)-ben olvashatunk érintőlegesen az ilyen típusú *csak*-os szerkezetek értelmezéséről, melyek a *minden*, *bármilyen*, *akármilyen* kifejezésekkel egyenértékűek.

4. Összegzés

Tanulmányunkban bemutattuk a magyar *csak* szó különféle lehetséges előfordulásait. Mind logikai partikulaként, mind diskurzusjelölőként eltérő jelentéssel bír a mondatbeli pozíciójától, a hanglejtéstől, vagy akár a modalitástól függően. Ezek a különféle típusok megjelenhetnek más elemekkel (például *nem*-mel) alkotott konstrukciókban is, amelyek tipikusan lehetnek kompozicionálisak vagy nem kompozicionálisak. Egy nem anyanyelvi beszélő számára a *csak* eltérő típusainak különbségeit az (1) példasorhoz hasonló mondatok mutathatják meg. A hétköznapi beszédben a logikai *csak* típusokat használjuk leggyakrabban, így a nyelvet tanulók számára is ezt érdemes elsőként elsajátítani. Angolban a logikai típusok tipikusan a *just* és *only* szavakkal helyettesíthetők (16a,b); ám a *just* több értelemben is használható (16c), így célravezetőbb eleinte csak az *only*-t használni a partikula fordításaként.

- (16) a. *Csak* Mari lett meghívva. / *Only* Mary was invited.
 b. *Csak* meghívtam Marit. / I *just* invited Mary.
 c. Edd *csak* meg a sütit! / *Just* eat the cake!

Elmondható, hogy egy rendkívül színes partikulával van dolgunk, és a tanításánál érdemes szem előtt tartani mindezt. Természetesen még rengeteg szempontból vizsgálható és elemezhető, amelynek bemutatására jelen tanulmány kereteiben nincs lehetőség.

Irodalom

- Aijmer, K. – Foolen, A. – Simon-Vandenberg, A-M. 2006. Pragmatic markers in translation: a methodological proposal. *Approaches to Discourse Particles 1*, 101–114.
- É. Kiss Katalin. 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris kiadó, Bp.
- É. Kiss Katalin. 2006. *Érvek és ellenérvek a fókusz [+kimerítő] jegyével kapcsolatban*. Kézirat.
- Fábricz Károly. 1986. *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés. Szeged.
- Gyuris Beáta. 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Bp., 639–682.
- Gyuris Beáta – Maleczki Márta – Varasdi Károly. 2008. *Formális szemantika*. JATEPress Kiadó, Szeged.
- Gyuris Beáta. 2009. A hangsúlyos 'csak' diskurzuspartikula interpretációja. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7*. SZTE, Szeged. 157–179.
- Gyuris, Beáta. 2017. The interpretation of a "contrast-marking" particle. In: Lee, Chungmin – Ferenc Kiefer – Manfred Krifka (eds.): *Contrastiveness in information structure, alternatives and scalar implicature. Studies in Natural Language and Linguistic Theory 91*, Springer International Publishing, Switzerland, 83–100.
- Hagymási Judit. 2022. „Minden sorsdöntő dolog a „csakazértis”-ből jön létre.” *Csak-ot tartalmazó konstrukciók vizsgálata*. KTDK-dolgozat, Pécs: PTE BTK.
- Hagymási Judit – Kleiber Judit. 2022. A csak partikula gyermeknyelvi vizsgálata. In: Bóna Judit – Murányi Sarolta (szerk.): *A nyelvfejlődés folyamata koragyermekkortól kamaszkorig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 57–77.
- Kárpáti Laura. 2021. „A végén aztán csak megjött.” – A három időszíkon alapuló intenzionális profilú 'metakognitív csak'. Szakdolgozat, Pécs: PTE BTK.
- Kenesei István. 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 529–713.
- Kiefer, Ferenc. 1988. *Modal particles as discourse markers in questions*. Acta Linguistica Hungarica 38, 107–125.
- Mihajlik Péter, Balog András, Grácsi Tekla Etelka, Kohári Anna, Fegyő Tibor, Mády Katalin, „Releasing the /BEAST” – A BEA gépi beszédleiratozási feladat, megközelítések és eredmények, In proc. MSZNY-2022.
- Péter Mihály. 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Internetes források:

- BEA: Magyar Spontán Beszéd Adatbázis <http://www.nytud.hu/adatb/beat/index.html> (é.n.)
- MNSZ2 : Magyar Nemzeti Szövegtár 2. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

Kárpáti, Laura – Judit Hagymási – Judit Kleiber – Gábor Alberti

The Hungarian particle csak ('only')

In this paper, we discuss the Hungarian particle *csak* 'only', and its different types and uses. *Csak* can function as a logical particle, or as a discourse marker. These can be categorized into several subtypes based on four basic features: if the particle is emphasized, if the word order is straight or inverse, if the particle has an identifying-excluding meaning, and if the particle has a pragmatic contribution. We discuss seven different types with emphasis on the so called 'metacognitive *csak*', which is a discourse marker. We briefly mention the different word-constructions that can be made using the *csak* particle.